

Ucieczki z więzienia łomżyńskiego¹

Ucieczki więzienne były rówieśnikami więzień i wynikały z naturalnych potrzeb wolności. Dotyczyły zarówno więźniów kryminalnych jak i politycznych. Zawsze budziły emocje, a nawet sensacje nie tylko wśród więźniów, ale w większości środowisk społecznych. Wiele spośród nich stało się kanwą nawet wielkich powieści („Nędznicy” W. Hugo), sztuk czy filmów, nie mówiąc już o prasie czy literaturze sensacyjnej. Więźniowie uciekali pojedynczo i grupowo, wykorzystując przypadkową okazję bądź po długich i starannych przygotowaniach. W Królestwie Polskim już w 1817 r. miała miejsce zbiorowa ucieczka 54 więźniów z więzienia kalwaryjskiego, z których udało się złapać zaledwie kilku.² W starym więzieniu łomżyńskim w 1882 r. miała miejsce ucieczka więźnia pracującego wraz z innymi przy kopaniu grobu na miejscowym cmentarzu dla zmarłego więźnia. W tym samym roku odnotowano także ucieczkę trzech więźniów w Kielcach i trzech z aresztu etapowego w Puławach.³ Brak pełnych danych o uciekinierach z więzień Królestwa Polskiego, zarówno w tym roku, jak i w innych latach. Wiadomo, że ucieczki więźniów były dość liczne, szczególnie w odniesieniu do zatrudnionych poza więzieniem oraz więźniów konwojowanych – zarówno w drodze jak i z aresztów etapowych, o czym świadczą chociażby liczne dochodzenia przeciwko konwojentom i nakładane na nich kary.

W dniu 27 II (11 III) 1884 r. naczelnik więzienia zwrócił się do Naczelnika Powiatu Łomżyńskiego o zapewnienie konwoju dla dwóch więźniów, Stanisława Chętnika i Franciszka Jurkowskiego, celem doprowadzenia ich przed Sąd Gminny w Piątnicy. W czasie konwojowania, o godz. 14.00 jeden z więźniów (S. Chętnik) zbiegł.⁴

Pod koniec marca 1884 r. opuścił więzienie łomżyńskie Żyd Gringras Mejer, s. Moszka, mieszkaniec Radziłowa, lat 25, mający ośmioletni staż więzienny za koniokradytwa. Odstawiony konwojem do miejsca zamieszkania nie zabawił tu długo, bo już 22 kwietnia (4

¹ Artykuł stanowi fragment przygotowywanej do druku monografii o więzieniu łomżyńskim, która zostanie wydana w tym roku, po śmierci jej autora, nakładem Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego im. Wagów i Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddział w Łomży.

² M. Senkowska, *Kara więzienia*, s. 116.

³ WAPB, Komisja Woj. August. i Rząd Gub. August. 18(6) 1866, sygn. 156 Akta budowy więzienia w Łomży 18128-1833, k. 69; E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani*, s. 435.

⁴ APB/OŁ, Zarząd Powiatowy Łomżyński, 4359 O pobieganiu aresztantów, 1884 g., k. 1–4.

maja) wieczorem pod konwojem znalazł się w Łomży, a następnego dnia o godz. 8.00 odprawiony został pod konwojem Łukasza Sokołowskiego ze Starej Łomży do Zambrowa jako podejrzany o kradzież koni na tym terenie. W drodze na dziewiątej wiorście od Zambrowa w środku lasu czerwonobórskiego, przy wsi Modzele Stare został o godz. 14.00 odbity konwojentowi (wg jego wersji) przez dwóch nieznanymi mężczyzn. Faktycznie napad na konwojenta był tylko sfingowany po przekupieniu go kwotą 3 rubli. Uciekinier po krótkim pobycie w Warszawie, wrócił pod nazwiskiem Lejby Grabowskiego z Zambrowa na teren powiatu łomżyńskiego i zatrzymany został na jarmarku w Rutkach 4(16) maja 1884 r. przez strażnika ziemskiego. Okazało się, że nawet ogolenie głowy nie uchroniło go przed rozpoznaniem. Potwierdził on przekupstwo konwojenta, najpierw poczęstunkami w karczmach Łomży, Rodgóra i u Żyda Zelka Kotowicza koło Modzel Starych, a następnie kwotą 3 rubli.⁵

Nocą z 30 IX /1 X (11/12 X) 1885 r. uciekł z aresztu gminnego w Miastkowie po wyłamaniu kraty w oknie, dostarczony tu dzień wcześniej celem stawienia się przed sądem gminnym, więzień łomżyński karany za kradzieże, Stanisław Murzyk. Po niespełna miesiącu od ucieczki został zatrzymany w Starej Łomży i dostarczony do więzienia.⁶

Pierwszej i jednej z nielicznych ucieczek z nowego więzienia łomżyńskiego, tuż po jego zasiedleniu, nocą w dniu 23 I (4 II) 1893 r., dokonał oskarżony o kradzież więzień śledczy Wiktor Monderowicz, s. Jana, lat 24, mieszkaniec wsi Rakowo Czechy w gminie Drozdowo. Od momentu kradzieży grochu w styczniu 1892 r. nie przebywał w miejscu zamieszkania. W grudniu tego roku popisał się ucieczką z aresztu gminnego w Zambrowie po wyłamaniu krat w oknie celi. Ucieczka z więzienia skończyła się po pięciu dniach ujęciem w rejonie Jedwabnego i odstawieniem pod klucz.⁷

W dniu 17(19) grudnia 1896 r. o godz. 12.30 odprawieni zostali z więzienia łomżyńskiego do Ostrowi pod konwojem czterech stróży z Łomży dwaj więźniowie, Jan Tymiański (lat 36 ze wsi Trzcianka gmina Brańszczyk) i Józef Osonicki. Podróż odbywali wynajętą przez więźniów. Koło wsi Konopki na prośbę więźniów stróż Antoni Łosiewicz zdjął im kajdany ręczne, po czym wszyscy zajechali do karczmy w Śniadowie, gdzie pili wódkę i wino na koszt więźniów. Następnie kontynuowano podróż, ale już bez założenia więźniom kajdan. Na dziesięć wiorst przed Ostrowią obaj więźniowie uciekli. W niespełna miesiąc po

⁵ Tamże, k. 16, 23–26, 29, 56, 70–75

⁶ APŁ, Zarząd Państwowy Łomżyński 4400 O pobege aresztantow i licach pieredawajennyh sudu, 1885–1886 g., k. 24, 48, 54.

⁷ APŁ, Zarząd Państwowy Łomżyński 4873 O pobege aresztantow i z gminnych arestow i wo wremie saprowożdenija ich w puti, k. 69-72, 77, 84, 86, 87.

tym, Józef Osonicki został zatrzymany i odstawiony do więzienia łomżyńskiego. Stróży pociągnięto do odpowiedzialności przed Sądem Okręgowym w Łomży.

W 1897 r. także dwóch więźniów łomżyńskich uciekło z konwojów, lecz niezależnie od siebie. Obaj byli konwojowani na rozprawy przed sądami: 1) Józef Duda, lat 23, koniokrad, konwojowany do Sądu Gminnego w Makowie. Uciekł 21 marca (2 kwietnia) do lasu przed Ostrołęką. Wbrew obowiązującym zasadom konwojował go tylko jeden konwojent. Po sześciu dniach schwytyany i odstawiony przed wspomniany sąd. 2) Józef Piotrowski, lat 34, mieszkaniec Piątnicy, uciekł 27 marca (8 kwietnia) w trakcie konwoju do Kolna. W ciągu dwóch dni ucieczki zdążył okraść z 4 srebrnych lichtarzy Żyda z Piątnicy, po czym został schwytyany i osadzony w więzieniu, a zabrane mienie wróciło do właściciela. Na podstawie wspomnianych przykładów wicegubernator łomżyński wystosował 28 IV (10 V) 1897 r. pismo do naczelnika powiatu łomżyńskiego, dając wyraz swemu zaniepokojeniu wzrostem ucieczek, pomimo jego wcześniejszych zaleceń na rzecz podjęcia działań ograniczających ich rozwój. Podkreślał brak troski o odpowiedni dobór konwojentów, nieskuteczne uprzedzanie ich o odpowiedzialności za ucieczki więźniów, wyznaczanie mniejszej liczby konwojentów niż przewidują to normy itp. Zalecał pilne wyeliminowanie tych zjawisk.⁸

Można wątpić, czy to te zalecenia spowodowały, że z kolejnych dwóch lat znamy tylko jeden przypadek ucieczki więźnia Jana Brulińskiego, lat 19, mieszkańca wsi Korytki, który 15(27) IX 1899 r. uciekł z robót prowadzonych na zewnątrz więzienia, w sadzie obok budynku starego więzienia, mając do końca kary zaledwie pół roku. Następnego dnia został schwytyany i dostarczony do więzienia. Na przełomie wieków, z roku 1900 znamy dwa przypadki ucieczek z konwojów trzech więźniów łomżyńskich. Oba przypadki wydarzyły się w tradycyjnym miejscu ucieczek z drogi konwojowania w rejonie lasów Czerwony Bór. W dniu 9(22) lipca uciekli więźniowie warszawscy, chwilowo tylko dostarczeni do Łomży, a stąd pod konwojem jednego tylko stróża przeprowadzeni do Mazowiecka, tj. Tomasz Kalinowski i Jan Klepacki. Obaj zostali złapani w tym samym miesiącu, pierwszy w Warszawie, a drugi na terenie powiatu mazowieckiego. W dniu 30 X (11 XI) 1900 r. wieczorem w rejonie Czerwonego Boru uciekł konwojentem Icek Mikcilewicz vel Rubin Markciwicz vel Icek Rubin, lat 28, pochodzący z Mazowiecka, więzień Głównego Więzienia Karnego w Warszawie, chwilowo przetransportowany do Łomży, a stąd odstawiony konwojem do Mazowiecka.

⁸ APŁ, Zarząd Państwowy Łomżyński 5055 O pobege aresztantow w puti sledowanija i ich arestow 1896-1898, k. 66-69, 84, 98; Zarząd Państwowy Łomżyński 5150 O pobege aresztantow na puti sledowanija 1897-1898, k. 1-2, 9-11, 19-20, 35.

Ucieczki aresztantów z aresztów, szczególnie gminnych, a także w trakcie konwojowania były wielokrotnie częstsze niż ucieczki więźniów. W związku z częstymi uciezkami już w 1870 r. wydane zostały zasady konwojowania więźniów, ale ich efekt był znikomy. Wynikało to głównie z faktu braku stałej, etatowej służby konwojowej, a powierzanie tych zadań osobom wynajmowanym za określoną, doraźną opłatę, nieuzbrojonym, a często mało sprawnym fizycznie. W Rosji konwojowanie zapewniały władze gminne, wyznaczając zwykle do tych czynności ludzi starych i słabych fizycznie. Główny Zarząd Więziennictwa pomimo licznych postulatów administracji o zapewnienie stałych konwojów nie zdobył się nigdy na wyasygnowanie funduszy na ten cel, uważając, że obowiązki te winna przejąć Straż Ziemska. Praktycznie, tylko duże partie więźniów transportowanych na Syberię czy większe odległości między więzieniami miały zapewniony stały konwój wojska czy Straży Ziemskiej. W tej sytuacji ucieczka ze zwykłego konwoju była właściwie kwestią wyboru więźnia i zależała głównie od jego sprawności fizycznej bądź przekupienia przypadkowych konwojentów. Więźniowie kryminalni mieli większą możliwość ucieczek z uwagi na wykorzystywanie ich do robót prowadzonych na zewnątrz więzienia. Wykorzystywali wtedy odpowiednio sytuację, chwilową nieuwagę, a nawet drzemkę strażników, zgodę na oddalenie się za własną potrzebą itp. Zdarzały się także ucieczki z robót po wcześniejszym upojeniu strażników wódką. Ucieczki więźniów politycznych z obiektów więziennych były na ogół skuteczniejsze niż kryminalnych z uwagi na ich większą sprawność umysłową, przygotowanie wariantowe, często pomoc z zewnątrz, a czasem także większe możliwości finansowe. Skuteczność tę obniżały natomiast donosy o planach, zamiarach ucieczek, co prawie nie zdarzało się wśród więźniów kryminalnych, których niepisany kodeks honorowy uznawał donos za największe przestępstwo i karą śmiercią.

Pomoc partii politycznych w organizowaniu ucieczek swych członków z więzień wzrastała w miarę umacniania się pozycji tych partii, urastając do rangi jednego z głównych zadań na początku XX w., w tym szczególnie w okresie rewolucji 1905-1907.

Ostatnie dwa lata (1899-1900) XIX w. zapisały się w skali imperium przeciętnymi wynikami (odpowiednio 5 i 7 ucieczek) w zakresie liczby ucieczek więziennych obliczanych w odniesieniu do 1000 więźniów. Także dalsze lata nowego stulecia (1901-1902) przyniosły przeciętne wyniki, bo odpowiednio 8 i 7 ucieczek rocznie. Brak za ten okres danych o ilości podjętych, nieudanych prób ucieczek. Gwałtownie wzrosła liczba ucieczek w latach 1903-1904, osiągając poziom 13-14 uciekinierów rocznie na 1000 więźniów, czyli prawie dwukrotnie więcej niż w latach poprzednich. W liczbach bezwzględnych wynosiło to 1235

uciekierów w 1903 r. i 1262 w 1904 r. w okresie tym odnotowano także odpowiednio 103 i 112 nieudanych prób ucieczek.⁹

W więzieniu łomżyńskim w okresie przedrewolucyjnym miała miejsce w listopadzie 1903 r. nieudana próba ucieczki więźnia Jana Sętkowskiego, który próbował ucieczki przez dach dwupiętrowego budynku. Będąc na dachu, poślizgnął się i spadł na ziemię, doznając ciężkich obrażeń, w wyniku których prawdopodobnie zmarł.¹⁰ Udana była ucieczka z więzienia 25 III (7 IV) 1901 r. więźnia Jana Narewicza (Markiewicza), lat 20, ze wsi Gulbieniszki, odbywającego karę 2 lat i 2 miesięcy więzienia za kradzież, za którym list gończy ukazał się w nr 16 Ł.G.W. z 22 IV (4 V) 1901 r.

Z 1904 r. znamy też przypadki ucieczek, tj. Bonifacego Godziszewskiego z 17(30) IV 1904 r., o której wiadomo tylko tyle, że zakończyła się 20 VI (3 VII) 1904 r. ujęciem uciekiniera i ponownym osadzeniem w więzieniu; Edwarda Dębskiego, lat 30, pochodzącego ze wsi Wola, gmina Czyste, powiatu warszawskiego, który uciekł 2(15) VI 1904 r. o godz. 14.00 z robót polowych w pobliżu Łomży i nie został schwytany. Udana była także ucieczka 1(14) XII 1904 r. więźniowi długoterminowemu Filipowiczowi. Wbrew zasadom zabraniającym wyprowadzania na zewnątrz więzienia więźniów długoterminowym i do tego bez sporządzenia ich imiennego spisu, znalazł się on w takiej grupie i uciekł, wykorzystując nieuwagę trzech strażników, tuż po przekroczeniu bramy więziennej. Ucieczkę dostrzeżono zbyt późno i dlatego się powiodło. Jak długo przebywał na wolności, nie wiadomo, ale w 1913 r. był w więzieniu.¹¹ Apogeum ucieczek wiąże się z okresem rewolucji 1905-1907, od 1951 więźniów, czyli 23 na 1000 osób w 1905 roku do 3231 więźniów, czyli 29 na 1000 osób w 1906 roku i 2730 więźniów, czyli 20 na 1000 osób w 1907 roku. W tym okresie odnotowano jednocześnie dosyć dużą ilość nieudanych prób ucieczek: 1905 – 51, 1906 – 217, 1907 – 287.¹² W więzieniu łomżyńskim w trakcie rewolucji w 1906 r. odnotowano ucieczki z więzienia trzech więźniów. W dniu 24 VI (7 VII) 1906 r. uciekł więzień kryminalny Władysław Paliwoda, lat 21, pochodzący ze wsi Zaruzie gm. Miastkowo. Wykorzystał on fakt pozostawienia go bez nadzoru w koniuszni więziennej i uciekł przez mur więzienia. Źródła więzienne zupełnie zatarły ten fakt, o którym wiadomo tylko z lakonicznego raportu podoficera żandarmerii. Uciekiniera nie odnaleziono. W

⁹ APŁ, Zarząd Powiatowy Łomżyński, 5244 O pobege i puti sledowanija arestantow 1899-1901, k. 65-67, sygn. 5302, k. 14-16, sygn. 5307, k. 21-31; E. Tarnowski, Pobiegi arestantow i drugija proisszestwija w miestach zakljuczenija za 1899-1908 gg., w: „Tiuremnyj Wiestnik” nr 5 z 1910g., s. 686-702.

¹⁰ „Echa Płockie i Łomżyńskie” nr 92 z 18(5) listopada 1903r., s. 2.

¹¹ APŁ, ŁGT 101 Kniga prikazow naczalnika tiumny 1904-1914; Gubernskija Łomzińskije Wiedomosti nr 16 z 21 IV (4 V) 1901r., s. 4; APŁ, Zarząd Powiatowy Łomżyński, 5415, k. 558, 662.

¹² E. Tarnowski, dz. cyt., s. 686-702; Izwleczenije iz otczeta po Gławnomu Tiuremnomu Uprawleniju za 1906 g. w „Tiuremnyj Wiestnik” nr 3 z 1908r., s. 272-273; „Tiuremnyj Wiestnik” nr 1 z 1908r., s. 272, nr 4 i 5 z 1915 g., s. XII, 53, nr 2 z 1907 g., s. 142.

dwa miesiące potem 5(18) września 1906 r. około godz. 21.00 uciekło z więzienia jednocześnie dwóch więźniów, którzy przetransportowani zostali niedawno z więzienia w Grodnie. Ucieczki dokonali po przepiłowaniu krat w oknach. Byli to Ignacy Kołacz, lat 24 i Stefan Wyszyński, lat 20, obaj karani za przestępstwa kryminalne. Uciekinierów nie odnaleziono. Ta ucieczka odnotowana została także tylko w raportach żandarmerii. U schyłku rewolucji 25 XII 1907 r. (7 I 1908 r.) wieczorem o godz. 18.30 miała miejsce ucieczka z budynku więzienia dwóch więźniów skazanych na roboty katorżne za napady rozbójnicze: Dmitrija Szikuca z wyrokiem 6 lat i Jana Śleszyńskiego z wyrokiem 4 lata. Wymienieni prawdopodobnie za wiedzą strażnika Jana Makara udali się w kajdanach pod rotundę, gdzie po wieczornym obchodzie zdjęli sobie sami kajdany (jak się później okazało, były one przerdzewiałe i niesprawne) i zostawili je przy wejściu do korytarza prowadzącego do kuchni, który zwykle (ale nie tym razem) był zamknięty. Oprócz kajdan znaleziono więzienną kurtkę Szikuca, gdy zaczęto ich poszukiwać dopiero przed nocnym zamykaniem cel o godz. 20.00. Jak była droga ich ucieczki spod rotundy, jak sforsowali mury więzienia, brak informacji. Nieobecność wymienionych pod rotundą, porzucone kajdany i część ubioru wywołały alarm, ale był on już spóźniony, a uciekinierzy daleko od więzienia. Ucieczka spowodowała ukaranie za brak nadzoru naczelnika więzienia – ostra nagana, dwóch strażników aresztem trzydobowym, a jednego strażnika zwolnieniem z pracy i przeniesieniem do rezerwy.¹³ Zorganizowaną z zewnątrz przez współtowarzyszy z OB. PPS ucieczkę odnotowano w więzieniu ostrołęckim w nocy z 18 na 19 lipca 1906 r. bojowcy po sznurowej drabinie dostali się do więzienia, aresztowali naczelnika i strażników, zamykając ich w jednej celi. Zabrali z sobą swego współtowarzysza tu osadzonego, pozostawiając poświadczenie odbioru przez Wydział Bojowy. Napad na więzienie ostrołęckie i odbicie więźnia było jednym z pierwszych działań bojowych PPS.¹⁴

Oficjalne dane przemilczały zazwyczaj informacje o ucieczkach więźniów na terenie Królestwa Polskiego bądź informowały o braku ucieczek, chociażby w 1906 r., gdy tymczasem wtedy miało miejsce chociażby słynne uprowadzenie z Pawiaka 10 więźniów, a zamierzano nawet uprowadzić 80-ciu. W tym też roku były wspomniane wyżej ucieczki trzech więźniów łomżyńskich. W 1907 r. miała też miejsce ucieczka 7 więźniów z więzienia opatowskiego na Świętym Krzyżu. Największe ilości zbiegłych więźniów odnotowano w 1906 r. w guberni saratowskiej (200) i władimirskiej (147).

¹³ APL, ŁGT, sygn. 2, k. 31-32; WAPB Zarząd Żandarmerii Łomż. I in, sygn. 17 Po raznym przedmiotam, k. 181, 230-231.

¹⁴ W. Pobog –Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864-1914*, T. II, s. 542-543.

Z ogólnej liczby 14176 więźniów zbiegłych w latach 1899-1908 ponad połowa 7627 (54%) uciekła w czasie przebywania na powietrzu (spacery, roboty na podwórzach więziennych) lub poza murami więzienia (prace na zewnątrz, konwoje, szpitale). Zasluguje jednak na uwagę fakt, który trudno zinterpretować, że w latach 1903 (60,2%), 1904 (58,3%), 1905 (58,8%) większość ucieczek dokonała się z budynków więziennych (także w Łomży). Do ucieczek wykorzystywano także pobyt w szpitalach poza więzieniem. W 1906 r. było takich ucieczek 21, co stanowiło 4,6% ogólnej liczby zbiegłych, w 1906 – 207 (6,4%), 1907 – 205 (7,5%), 1908 – 100 (7,3%).

W okresie porewolucyjnym w związku z nasileniem się kursu represyjnego liczba ucieczek gwałtownie spadła do poziomu z początków wieku. W 1908 r. uciekło 1371 więźniów, osiągając poziom 8 na 1000 więźniów. Ucieczki z budynków więziennych (490 osób) stanowiły 35,7% ogółu ucieczek. Odnotowano także 171 nieudanych prób ucieczek.¹⁵ W 1909 r. liczba uciekinierów wzrosła do 1407, zachowując ten sam wskaźnik w odniesieniu do 1000 więźniów. w tym roku wśród ucieczek wyróżniła się brawurą ucieczka z moskiewskiego więzienia gubernialnego 13 kobiet skazanych na katorgę. Trzy z uciekinierek po złapaniu oddano pod sąd. Także jeden z więźniów łomżyńskich uciekł w tym roku z robót prowadzonych na zewnątrz więzienia.¹⁶ W latach 1910-1915 wskaźnik uciekających na 1000 więźniów spadł do 6, a w latach 1910 i 1912-14 nawet do 5. Tylko w latach 1911 i 1915 był większy i wyniósł odpowiednio 7 i 9. W Królestwie Polskim z więzień zbiegło w 1912 r. – 13 osób (przy 1026 w cesarstwie), z których sześciu nie złapano, a pozostałych zatrzymano (w tym jednego zgłoszonego dobrowolnie).¹⁷

W sierpniu 1910 r. w czasie przeprowadzania dwóch więźniów z aresztu policyjnego przy łomżyńskim magistracie do miejscowego więzienia jeden z nich wyrwała się strażnikom i uciekł na pobliski cmentarz ewangelicki, gdzie się ukrył, a potem zbiegł w nieznanym kierunku. Poszukiwania skończyły się niepowodzeniem.¹⁸

Kolejna ucieczka więźnia miała miejsce 21 V(3 VI) 1913 r. W tym dniu pięciu więźniów z tzw. obozu assenizacyjnego pracowało przy wywozie nieczystości z budynku gimnazjum męskiego w Łomży. Wśród nich był Władysław Butlewski skazany w lutym 1911 r. przez Warszawski Sąd Okręgowy za grabież na 4 lata więzienia oraz pozbawienie wszelkich praw osobistych i publicznych. Strażnik Siemion Kotowicz pozwolił mu oddalić się za potrzebą, co

¹⁵ E. Tarnowski, dz. cyt., s. 686-687.

¹⁶ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani*, s. 437; APL, ŁGT *Kniga prikazow naczalnika tiurny*

¹⁷ M.N. Gernet, *Istorija carskoj tiurny*, t. IV, s. 45.

¹⁸ *Ucieczka więźnia* w: „Wspólna Paraca” nr 22 z 27 VIII 1910r., s. 9.

ten wykorzystał i uciekł. W konsekwencji wyrokiem Sądu Okręgowego strażnik skazany został na 3 tygodnie aresztu policyjnego, po odwołaniu zmienionego przez Warszawską Izbę Sądową na 7 dni. Strażnik na swą obronę wykorzystał fakt wypuszczenia do prac na zewnątrz – wbrew regulaminowi – groźnego przestępcy, o czym nie był nawet poinformowany. W konsekwencji za niedopełnienie obowiązków został zwolniony ze służby. Prawdopodobnie na początku października 1913 r. więzień został zatrzymany za kradzież popełnioną po ucieczce, gdyż w tym czasie naczelnik Aresztu Zespolonego we Włocławku powiadomił naczelnika więzienia łomżyńskiego o znajdującym się u niego zbiegu.¹⁹

Udana ucieczkę 14(27) VIII 1914 r. z robót na zewnątrz więzienia przy zbieraniu koniczyny przez 12 więźniów we wsi Giełczyn podjął Florian Kopania pochodzący z (?) w gm. Piski, skazany w marcu 1914 r. przez Sąd Okręgowy w Łomży za kradzież na 2 lata Oddziałów Poprawczych. Zbieg skierował się w kierunku lasu Czerwony Bór. Wysłany jego tropem strażnik Riabow dotarł do domu leśnika Franciszka Zyskowskiego, w którym zastał siostrę zbiega mieszkającą na terenie gm. Śniadowo. Żona leśnika na jego widok krzyknęła, by Kopania uciekał. Potem ukrywał się prawdopodobnie u swego wuja, pracując w cukierni w Grodzisku. Jak długo trwał okres ucieczki, nie wiadomo. Za to pewnym jest, że w 1915 r. był on ponownie w murach więzienia łomżyńskiego. Znalazł się wśród ostatnich więźniów łomżyńskich ewakuowanych w lipcu 1915 r. do Wilna. Jednakże do miejsca przeznaczenia nie dotarł, uciekając z transportu wspólnie z Pawłem Wołoszem z Zambrowa podejrzanym o gwałt.²⁰

W dniu 17(30) XI 1914 r. około godziny piątej – szóstej rano śmiałej ucieczki z więzienia dokonało dwóch więźniów: Daniel Stepnowski, oskarżony o gwałt i Piotr Pawłowski, oskarżony o kradzież. Wykorzystali oni fakt, że strażnik Stanisław Auguścik zamknął cele tylko na zasuwę. Odsunęli ją, wywiercając wcześniej mały otwór w drzwiach, przez który przewlekli sznurek zaczepiony następnie na zasuwie. Po otwarciu drzwi wyszli na podwórze, tu niezauważeni dotarli na dach komórki i przez mur zeskoczyli na ulicę Zatylną. Ucieczkę odkryto dopiero około godz. 7.00 przy wyprowadzaniu więźniów na spacer. Po trzech dniach więzień Daniel Stepnowski został złapany i ponownie znalazł się za kratami.

W 1914 r. odnotowano także 3 nieudane próby ucieczek więźniów: Adam Grodzkiego - skazanego przez Sąd Okręgowy w Piotrkowie za rozbój na 9,5 lat katorgi, Dawida Gutermana

¹⁹ APŁ, ŁGT 32, O raznego roda proisszestwijach, k. 1-3, sygn.. 241; O srocznych wiadomościach i otczestnosti, k. 96, WAPB, ŁGP 1618 Fragmenty spraw dotyczących ucieczek osób aresztowanych 1914-1916, k. 9.

²⁰ APŁ, ŁGT 57, O raznego roda proisszestwijach, k. 4, 10,13; WAPB ŁGP 1442 Ob ewakuacji mest zakljuczenija Łomżyńskiej Gub. W 1915 g., k. 120.

i Antoniego Nowickiego. Każda z nich była niezależna od drugiej, lecz nic bliższego o nich nie wiadomo.

Wśród ostatnich uciekinierów byli także więźniowie ostrołęccy Władysław Pawłowski i Władysław Wieczorek, zbiegli w trakcie ewakuacji w 1915 r. do Ostrowi.²¹ Uciekinierzy 1915 r. nie byli nawet ścigani, gdyż był to koniec rosyjskiej władzy na ziemiach polskich.

Tabela 1. Ucieczki z więzień łomżyńskich, z miejsc pracy więźniów i z konwojów

Lp.	Nazwisko i imię uciekiniera	Data i miejsce ucieczki	Okoliczności ucieczki	Konsekwencje dla nadzoru	Informacje o zatrzymaniu
1.	Dworakowski Marcin	12 VII 1829r. z więzienia	Z budynku więzienia, poprzez kanał kloaczny, na którym kraty umożliwiły przejście.	brak danych	brak danych
2.	Zieliński Michał	12 VII 1829r. z więzienia	Ucieczka o godz. 18.00.	brak danych	brak danych
3.	NN	1882r. z cmentarza	Uciekł z cmentarza, kopiąc grób dla zmarłego więźnia.	brak danych	rozesłano listy gończe
4.	Duda Józef	2 IV 1897r. z konwoju	Lat 23, odprawiony konwojem z Łomży do Sądu Gminnego w Makowie, uciekł do lasu przed Ostrołęką. W więzieniu łomżyńskim przebywał za kradzież konia.	wbrew prawu konwojowany tylko przez jednego konwojenta	zatrzymany 8 V 1897r. i przekazany do Sądu Gminnego w Makowie
5.	Ostrowski Józef	8 IV 1897r. z konwoju	Odprawiony konwojem do dyspozycji Sądu Gminnego w Kolnie. Mieszkaniec Piątnicy, lat 34. Uciekł pomimo kajdan ręcznych. W czasie pobytu na ucieczce dopuścił się kradzieży 4 srebrnych lichtarzy w Piątnicy.	brak danych	10 V 1897r. zatrzymany w Piątnicy i przekazany do więzienia
6.	Bruliński Jan	28 IX 1899r.	Lat 19, ze wsi Korytki. Karę kończył za pól	brak danych	29 IX 1899r. wieczorem

²¹ WAPB, ŁGP 1442, k. 157, sygn.. 1618, k. 3, 8.

		z pracy w sadzie	roku. Uciekł z pracy w sadzie przy starym więzieniu o godz. 15.30.		zatrzymany i odstawiony do więzienia
7.	Kalinowski Tomasz	22 VII 1900r. z konwoju w Czerwonym Borze	Więźniowie odstawieni z Warszawy do Łomży, a stąd konwojowani do Mazowiecka tylko przez jednego konwojenta, na którego napadli, rozbili mu głowę (trafił do szpitala) i uciekli w las.	brak danych	zatrzymany w Warszawie 7 VIII 1900r.
8.	Klepacki Jan	Czerwony m Borze			zatrzymany na terenie pow. (?) w sierpniu 1900r.
9.	Mikielewicz Icek (vel Rubin Markutwicz)	11 XI 1900r. w Czerwonym Borze, koło torów, wieczorem	Lat 28, pochodził z Mazowiecka. 7 XI 1900r. odprawiony z więzienia karnego w Warszawie do Łomży, a skąd do Mazowiecka. Uciekł z chaty Żyda w las. Wbrew zasadom był bez kajdanek ręcznych.	Konwojenci Maciej Draiba i Aleks Mienejewski oddani do dyspozycji sądu okręgowego	notoryczny złodziej, brak danych o zatrzymaniu
10.	Narewicz (Markiewicz) Jan	7 IV 1901r. z więzienia	Lat 20, ze wsi Gulbieniszki, pow. Kalwaria. Skazany za kradzież na 2 lata i 2 miesiące. Okoliczności ucieczki nieznane.	brak danych	list gończy w nr 6 Gub. Łom. W. z 4 V 1901
11.	Godziszewski Bonifacy	30 IV 1904r.	Brak danych o ucieczce. Cata ucieczki wzięła się z daty rozpoczęcia poszukiwań, zakończyła 3 VII 1904r. z powodu ujęcia zbiega.	brak danych	3 VII 1904r. ujęty i osadzony w więzieniu łomżyńskim
12.	Dębski Edward	15 VI 1904r. z robót polowych w pobliżu Łomży o godz. 14.00	Lat 30, ze wsi Wola, gm. Czyste, pow. Warszawa. Poszukiwania wszczęto 21 VI 1904r.	brak danych	brak danych

13.	Filipowicz więzień długoterminowy	14 XII 1904r. przy wyprowadz a- niu do pracy	wbrew zasadom (długoterminowy) znalazł się wśród więźniów wyprowadzanych do pracy na zewnątrz więzienia. Tuż za bramą uciekł niezauważony, tak że nie wszczęto pościgu.	ukarano dyscyplinarnie 3 strażników więzienia	brak danych
14.	Paliwoda Władysław	7 VII 1906r.	Lat 21, ze wsi Zaruzie, gm. Miastkowo. Więzień kryminalny pozostawiony bez nadzoru	brak danych	brak danych
15.	Kołacznacy Ignacy	18 IX 1906r. ok. godz. 21.00	Lat 24, świeżo przetransportowany z więzienia w Grodnie, kryminalny	brak danych	Złapany (Kołacznacy), w 1907r. inicjator buntu w więzieniu, po ??? jego celi
16.	Wyszyński Stefan		Lat 20, świeżo przetransportowany z więzienia w Grodnie. Przepełowali kraty i uciekli przez okno.		
17.	Szikuc Dmitrij – 6 lat więzienia	7 I 1908r. godz. 18.30	Po wieczornym obchodzie cel wyszli pod rotundę	naczelnika więzienia ukarano	brak danych
18.	Śleszyński Jan – 4 lata więzienia – za napad uzb.	z więzienia	pod rotundę samowolnie. Przy zamykaniu cel na noc o 20.00 stwierdzono ich nieobecność. Zamek w ich celi był zepsuty, kajdany zardzewiałe pozostawili pod rotundą.	naganą, 2 st. strażników 3 dobami aresztu, a 1 strażnika przeniesiono do rezerwy (zwolniono)	
19.	NN	20 VII 1909r. z robót na zewnątrz więzienia	Zbiegł z robót na zewnątrz więzienia.	strażnika nadzorującego zwolniono z pracy	brak danych
20.	NN	sierpień 1910r. z konwoju	Więzień przeprowadzany z aresztu magistrackiego	przeprowadza ny przez 3 strażników	brak danych

			do więzienia zbiegł przy cmentarzu ewangelickim – uciekł na cmentarz i nie został odnaleziony.		
21.	Butlewski Władysław skazany na 4 lata za grabież, pozbawiony praw osobistych i publicznych	7 VI 1913r. z robót na zewnątrz więzienia	Pracował z 4 więźniami przy wywozie nieczystości z gimnazjum męskiego w Łomży. Oddalił się za potrzebą i uciekł.	strażnik Siemion Kotowicz ukarany 7 dniami aresztu, a następnie zwolniony	po 5 miesiącach znalazł się za kradzież w Areszcie ??? we Włocławku
22.	Kopania Florian skazany za kradzież na 2 lata	27 VIII 1914r. z robót na zewnątrz więzienia	Ze wsi Księżopole, gm. Piaski. Pracował w grupie 12 mężczyzn przy zbiorze koniczyny we wsi Giełczyn, skąd zbiegł do lasu, gdzie uzyskał pomoc w leśniczówce od rodziny. Uciekł do Grodziska – tu pracował w cukrowni.	brak danych	zatrzymany prawdopodobnie w Grodzisku i odstawiony do więzienia łomżyńskiego
23.	Stepnowski Daniel oskarżony o gwałt	30 XI 1914r. ok. godz. 6.00	Strażnik St. Auguścik nie zamknął celi na zamek a tylko na zasuwę, którą więźniom udało się odsunąć. Wyszli na podwórze, stąd na dach komórki i przez mur na ul. Zatylną.	brak danych	2 XII 1914r. zatrzymany i osadzony w więzieniu
24.	Pawłowski Piotr oskarżony o kradzież				brak danych
25.	Kopania Florian	lipiec 1915r.	W trakcie ewakuacji więźniów pociągiem, uciekli na trasie przed Wilnem. Wołosz Paweł z Zambrowa.	brak danych	nie zatrzymano
26.	Wołosz Paweł podejrzany o gwałt				
27.	Chropowicki Aleksander	wrzesień 1917r.	Lat 22, z Kosyl, okr. Rajgród. Okoliczności ucieczki nieznane. Uciekł z więzienia	brak danych	brak danych

			łomżyńskiego (?) przez Niemców. Rozesłano listy gończe za uciekinierem.		
28.	Chętnik Stanisław	11 III 1884r. godz. 14.00 w Czerwony m Borze	Zbiegł w drodze do Piątnicy konwojowany na rozprawę przed sądem gminnym.	brak danych	brak danych
29.	Griugras Mejer	5 V 1884r. godz. 14.00 w Czerwony m Borze	Notoryczny złodziej z Rudziaława – lat 26, z czego 8 w więzieniu za koniokradytwa. Odprawiony pod konwojem 5 maja o godz. 8.00 z Łomży do Zambrowa, został odbity w lesie Czerwony Bór przez 2 mężczyzn – katolików. Podejrzewano o go o przynależność do szajki koniokradów z Zambrowa.	konwojent Sokołow oskarżony o pomoc w ucieczce i przyjęcie 3 rb	16 V 1884r. na jarmarku w Rutkach po powrocie z Warszawy – występował jako Grabowski Lejba
30.	Murzyk Kazimierz złodziej - recydywista	11 X 1885r. nocą	Z więzienia łomżyńskiego pod konwojem przesłany do dyspozycji Sądu Gminnego w Miastkowie i na noc osadzony w miejscowym areszcie, z którego uciekł po naruszeniu kraty w oknie.	brak danych	16 XI 1885r. o 9.00 zatrzymany przez sołtysa we wsi Stara Łomża i odstawiony do więzienia w Łomży
31.	Monderowicz Wiktor	4 II 1893r. nocą	Uciekł z więzienia nocą w nieznanych okolicznościach. W Wigilię Bożego Narodzenia 1892r. uciekł z aresztu zambrowskiego.	brak danych	10 II 1893r. ujęty przez strażnika ziemskiego w pobliżu jedwabnego i

					odesłany do więzienia
32.	Osowiecki Józef	29 XII	Konwojowani z	4	27 I 1897r.
33.	Tymiński Jan – lat 36, z Trzcianki, gm. Brańszczyk	1896r. na 10 wiorst przed Ostrowią, z konwoju	więzienia łomżyńskiego do decyzji Sędziego Śledczego w Ostrowi i wójta gm. Brańszczyk. Koło wsi Konyski zdjęto więźniom kajdanki ręczne. Konwojentów gościli więźniowie w karczmie w Śniadowie. Po jej opuszczeniu na 10 wiorst przed Ostrowią – uciekli.	konwojentów przekazano do osądu przez Sąd Okręgowy w Łomży	zatrzymano i odstawiono do więzienia łomżyńskiego
34.	Zilberman Szloma	18 III 1904r. z domu rodziców od konwojenta w Grajewie	Lat 22. Konwojowany z więzienia łomżyńskiego na rozprawę wyjazdową przed Sąd Okręgowy w Grajewie. Złodziej konwojent zgodził się na odwiedzinę w domu rodziców, skąd uciekł.	konwojent Aleksy Januszewski z Semczyna. Brak danych o ukaranych.	brak

Źródła: „Tiuremnyj Wiestnik” nr 2, 1907 g., s. 142; nr 1, 1908 g., s. 272; nr 3, s. 272-273; nr 5, 1910 g., art. E. Tarnowskiego „Pabiegi aretsantow i drugija proisszestwija w miestach zakljuczenijaza 1899-1908 gg.” K. 686-702, nr 4, 1915; Otcziot po Gławnomu Tiuremnomu Uprawleniju za 1909 g. w. XII, 53; M.N. Gernet, *Istorija carskoj tiurny*, T. IV, tablica 9, s. 45.